

Jedinec a jeho vrůstání do multikulturní společnosti

Šárka Alföldy

Psychologický ústav Univerzity Karlovy, Praha
sarka.a@quick.cz

Abstrakt

Příspěvek se týká psychologické problematiky adaptace Čechů na změny, které souvisí zejména se vstupem ČR do EU a procesy globalizace. V poslední době stále více Čechů z různých, především však z pracovních, důvodů odchází na dlouhodobé pobyty do zahraničí, ať již individuálně nebo jsou vysíláni organizacemi. Stejně tak i na území naší republiky se Češi stále více setkávají se zahraničními spolupracovníky a partnery v různých oblastech. Oproti mnoha zemím EU se ČR nachází v počátcích rozvoje multikulturalismu. Mnoho let jsme žili ve výrazně monokulturní společnosti. V příspěvku prezentujeme vybrané výsledky dvouletého kvalitativního výzkumu českých exulantů, kteří mají specifickou zkušenost s odchodem z Čech a s náročným adaptačním procesem v zahraničí. Zaměříme se na některé adaptivní a maladaptivní postoje a chování s jejich důsledky pro adaptaci v cizí kultuře, které mohou být důležité i pro naši současnou a budoucí situaci. Metodologickým nástrojem byly hloubkové rozhovory a jejich následná obsahová analýza. Ukazuje se, že přechod do cizí kultury a snaha v ní zakotvit, je mnohdy velmi zátěžovou a traumatickou situací, která zdůrazňuje určité psychické mechanismy a procesy. Objevení, poznání a pochopení těchto psychických principů a zákonitostí, které hrají významnou roli při interkulturním kontaktu, nám umožní lépe vytvořit nástroje přípravy na současný evropský a světový trend prolínání kultur ve všech oblastech lidského života a na možnost čelit interkulturním střetům.

Klíčová slova: Adaptace, adaptivní a maladaptivní chování, změna, psychická zátěž

1. Úvod

Cílem příspěvku je prezentovat některé psychické mechanismy, procesy a faktory ovlivňující adaptační proces, integraci a chování osob při odchodu z mateřské kultury do zahraničí a během počátečního života v cizí kultuře. Jedná se o dílčí výsledky širšího výzkumu, kde uvedený pohled je jen jedním z mnoha šetřených. Zaměřím se na psychické mechanismy, které jsou zdůrazněny a aktualizovány jako odezva na životní změnu - náročnou a zátěžovou situaci přechodu do cizí kultury. Tyto aspekty byly od roku 2004 zatím zkoumány na souboru šedesáti českých exulantů a emigrantů, kteří opustili Českou republiku (bývalé Československo) zejména z politických a ekonomických důvodů ve třech emigračních vlnách:

- po srpnu 1968
- po únoru 1948
- ve slabší emigrační vlně na konci 70. a počátku 80. let min. století.

Zabývala jsem se tzv. 1. generací uprchlíků v dospělém věku – nejnižší věková hranice osob v době odchodu z České republiky byla 18 let.

2. Výzkumná metoda

Jedná se o kvalitativní a mapující formu výzkumu. Jako výzkumná metoda byly použity:

- **Hlubkový strukturovaný rozhovor s otevřenými otázkami a narativním přístupem**, který umožnil zachytit detailně individuální specifika životního příběhu respondenta (70 hlavních otázek + podotázky).
- **Obsahová analýza** pro interpretaci dat získaných doslovnou transkripcí rozhovorů.

3. Adaptační proces a jeho fáze

Významná životní změna po příchodu do nové kultury vyvolá zpravidla kulturní šok různé intenzity. Pojem kulturní šok byl poprvé v literatuře použit v šedesátých letech minulého století antropologem Obergem, který jím označuje celkovou úzkost doprovázející pocit ztráty domácího sociálního prostředí, všech do té doby známých podnětů – verbálního jazyka i neverbálních projevů (gest, mimiky), zvyků, norem atd., a způsobů reakcí na ně.

Připomeňme si alespoň stručně čtyři fáze kulturního šoku (Drázková, 1999, s. 51), které se terminologicky překrývají s fázemi adaptačního procesu. Jednotlivé fáze mají tendenci se prolínat:

1) **Fáze zamilovanosti** (Honeymoon phase)

Jedinec přicházející do cizí země je okouzlen a fascinován vším novým a neznámým.

2) **Fáze krize**

Jedinec je zmaten a dezintegrovan střetem s odlišnostmi v jazyku, hodnotách, postojích, symbolech, zvycích atd. Tato fáze bývá provázena pocity odcizení, frustrace, úzkosti, hněvu apod.

3) **Fáze uzdravení**

Jedinec se zotavuje z předchozí fáze, v nové zemi se již dobře orientuje, dorozumí se v příslušném jazyce atd.

4) **Fáze přizpůsobení**

Jedinec je adaptován, rozumí nové kultuře a dokáže ji ocenit, navázal nové přátelské vztahy, pracuje, úzkost se objevuje již jen příležitostně.

Chapel (in Kárová, 2000) hodnotí jako kulturní šok druhou ze čtyř fází adaptačního procesu, která je pro člověka nejvíce náročná a zátěžová. Obsah následujících fází je obdobný jako v předchozím příkladě:

1) **Euforie**

Člověk prožívá vše nové jako velmi vzrušující a úchvatné.

2) **Kulturní šok**

Dochází ke konfrontaci se skutečnou realitou každodenního života.

3) **Akulturační**

Dle Chapela dochází k aklimatizaci v nové kultuře.

4) Konstantní stav mysli

Tohoto stavu člověk dosáhne, když přijme novou kulturu spolu s jejími hodnotami a životními podmínkami.

Chapel (in Kárová, 2000) uvádí, že tento proces může trvat od několika měsíců po jeden rok a více.

U emigrantů a exulantů, kde není žádná jistota návratu zpět do rodné země, může být adaptační proces dlouhodobý a více konfliktní. Exulanti z našeho souboru uvádějí jako **nejkritičtější** dobu adaptace **polovinu prvního roku** pobytu v zahraničí. K **postačující** adaptaci ve všech oblastech života však bylo zapotřebí **3 – 5 let**. Ve většině případů se však necítili plně integrováni ani po mnoha letech pobytu v cizí kultuře.

Po mnoha letech strávených v zahraničí se po listopadu 1989 otevřela českým exulantům cesta k návratu zpět do rodné země. Ovšem tato cesta zpět se ukázala přece všechno nesnadná. Byť se jednalo o návrat do rodného, kdysi důvěrně známého prostředí, došlo po tolika letech odloučení k mnoha změnám na obou stranách – na straně exulantů, ale i české země a lidí v ní žijících. Návrat domů se stal reemigrací – situace, kterou exulant prožil před mnoha lety po příchodu do ciziny, se začala v mnohém opakovat. Během reemigrace exulanti znovu prožívají základní fenomény kulturního šoku.

Tyto skutečnosti jsou také důvodem, proč si čeští exulanti ponechávají i po roce 1989 oba domovy – český i zahraniční. Avšak v obou zemích se často cítí být marginálními osobami, patří do určité minority, která není plně integrována ani do české, ani do zahraniční společnosti.

4. Faktory působící na adaptační proces

Vzorku respondentů – 60 českým exulantům a emigrantům - jsem položila mimo jiné tyto otázky:

Co pro vás bylo při zvykání si na život v cizí zemi nejtěžší?

Co vám naopak pomáhalo a usnadňovalo proces přizpůsobování se?

Na základě obsáhlých výpovědí respondentů byly vytvořeny následující kategorie:
(Seřazeno od nejčastěji k méně často se vyskytujícím v uvedeném souboru)

Faktory ztěžující adaptační proces:

Sociální nepřijetí; střet s odlišnou kulturou; sociální degradace; sociální izolace; odlišné chování lidí v cizí kultuře; pracovní degradace; pocity ztráty; jazyková bariéra; osobní degradace; stesk po domově - mateřské zemi; vykořenění, stav bez opor; existenční a materiální starosti; obtížná orientace; nesplnění snů; obava z budoucnosti; odlišná výchova dětí; somatizace; duševní poruchy; nemožnost návratu; závislost na okolí; fenomén neznámého

Faktory usnadňující adaptační proces:

Podpurná atmosféra v nové zemi, sociální přijetí a začlenění; pracovní začlenění a naplnění (uspokojení); svoboda; euforie, opojení z poznávání; vzdělání, odbornost; kultura podobná kultuře mateřské; nutnost překonat se; naděje do budoucnosti; rodinné zázemí; pocit vlastního omlazení;

popření mateřské kultury; zrychlené životní tempo; tvůrčí adaptace – přispůsobení cizího místa svému obrazu; předchozí zkušenost života v zahraničí; osobní rituály; dobrá orientace; zvláštní šťastné náhody; ambice; materiální pomoc; kontakt s ostatními imigranty.

5. Psychické principy ovlivňující adaptaci po příchodu do cizí kultury

5.1 Princip dítěte a starce

Příchod do nové kultury bývá pro mnohé, kteří nemají předchozí zkušenost pobytu v této zemi, vstupem do neznámé, neprobádané krajiny, oblasti. Pociťují nejistotu, tápou, hledají opěrné body. Nerozumí přesně některým projevům a reakcím rodilých obyvatel, nevědí, co mohou očekávat a jak se mají zachovat v určité situaci. Mechanismy vytvářené postupně v průběhu jejich života – od raného dětství až do dospělosti – které jim pomáhaly předvídat a orientovat se v rodné zemi, začaly v cizině selhávat. Dochází ke krizím a dezorientaci, ke ztrátě pocitu bezpečí a tedy i domova. Z výpovědí respondentů vyplývají dva následující převládající postoje, jak se s touto novou a neznámou skutečností vyrovnat.

5.1.1. IMIGRANT – DÍTĚ (49 respondentů)

Většina (49) respondentů z uvedeného souboru pociťovala po příchodu do cizí země pocit **omlazení, znovuzrození** nového JÁ. Jakoby se znovu stali dítětem, protože museli objevovat tolik nových věcí způsobem, jakým se s nimi člověk seznamuje v dětském věku. Člověk, který je v této situaci spíše dítětem, je současně hráčem a dobrodruhem. Hledá a objevuje nové věci principem hry a se zvědavostí, přirozeně experimentuje, přitom si lehce osvojuje nové chování a reakce, vytváří si nové kořeny, přičemž poměrně nenásilně a bezbolestně formuje svou identitu a osobnost. Ukazuje se, že přístup dítěte byl u českých emigrantů méně konfliktní a vedl k rychlejší adaptaci a úspěšnější integraci v nové zemi.

U imigranta – dítěte převažuje při přechodu do cizí země **vnímání začátku** nové epochy jeho života a **orientace na budoucnost**, kterou vidí nadějně.

Některé další postoje, chování a jejich důsledky pro adaptaci

Pro **postoj imigranta - dítěte** je typická jednak tvůrčí adaptace tzv. asimilace ve smyslu učení J. Piageta, kdy jedinec působí na své okolí a přeměňuje je ke „svému obrazu“, avšak i akomodace, neboť osobnost imigranta – dítěte je pružná a dovoluje přizpůsobení se tlakům prostředí cizí kultury. Tento typ imigranta se také lépe začleňuje do pracovního procesu v zemi, která jej přijala a bývá pro ni značným ekonomickým i odborným přínosem. Naprostá většina respondentů z našeho souboru byli „imigranti – děti“, kteří navzdory této velké životní změně a adaptační psychické zátěži dosáhli v zahraničí význačných pracovních úspěchů a mimořádného pracovního postavení v mnoha oborech.

Shrnutí znaků imigranta-dítěte:

- Pocit omlazení, znovuzrození po příchodu do cizí kultury
- Hráčský a tvůrčí přístup k realitě
- Zvědavost
- Převaha vnímání začátku

- Orientace na budoucnost
- Pružnost a přizpůsobivost
- Snadnější a rychlejší průběh fáze krize a kulturního šoku
- Nenásilná a přirozená integrace do nové kultury
- Značný ekonomický přínos pro novu kulturu

5.1.2. IMIGRANT – STAŘEC (11 respondentů)

Tento přístup k cizí kultuře se u respondentů z našeho souboru vyskytoval méně často. Pro imigranta – starce je typický poněkud rigidní postoj, který mu nedovoluje spontánně a uvolněně vrstát do nové kultury. Příliš lpí na hodnotách, zvycích, tradicích, idejích, vzorcích chování a společenských normách mateřské kultury. Tento postoj může být ovlivněn mnoha faktory – osobnostními rysy, náboženstvím, dominancí a razancí tradic, idejí a norem mateřské kultury, které má internalizovány atd.

U imigranta – starce převažuje při přechodu do cizí země **vnímání konce** epochy jeho života v mateřské kultuře – což bývá častěji u uprchlíků, kteří se z politických, hospodářských, náboženských či jiných důvodů nemohou či nechťejí vrátit do rodné země. Je zde výrazná **orientace na minulost**, vzpomínky na vlastní minulost v rodné zemi u něj hrají významnou roli, což bývá typické pro stáří. Může trpět obavou z vlastní budoucnosti.

Některé další postoje, chování a jejich důsledky pro adaptaci:

Pro **postoj imigranta – starce** je typická strnulost, která vede k maladaptaci a k nezdařilé integraci s prostředím nové kultury. Může více trpět vykořeněním, steskem po domově – z čehož mohou pramenit duševní potíže, somatizace atd.

Typ imigrantů - starců často žije v komunitách a ghettech tvořených stejnou národnostní skupinou. Toto neplatí pro české imigranty, kteří se zpravidla snaží co nejvíce asimilovat, někdy i za cenu popření svého češství.

Imigrant – stařec má ve své vyhrocené podobě (která opět není typická pro české uprchlíky) tendenci k tvrdošíjnému a někdy i radikálnímu prosazování společenských norem a hodnot rodné kultury, aniž by pružně dokázal respektovat či přijímat pravidla nové společnosti. V důsledku toho se často cítí v nové zemi sociálně izolován a nepřijat, ekonomicky a pracovně degradován a diskriminován. Žije ve střetu s hostitelskou zemí, což je typické např. pro arabskou komunitu žijící ve Francii, zejména vyznavače morálně přísného tzv. pravého islámu „salaf salih“. Jeho stoupenec – mladý muslim žijící v Paříži - např. říká: ...“Evropa musí náš postoj uzнат a přizpůsobit se, reforma islámu cestou přijetí evropských hodnot a tradic je pro salaf salih nepřijatelná.“ (Müller, 2006).

Imigranti – starci žijí tedy v nové zemi zpravidla v sociální izolaci anebo se snaží včlenit do společnosti mnohdy velmi nepružným, nekompromisním a radikálním prosazováním hodnot své kultury.

Shrnutí znaků imigranta – starce:

- Rigidní přístup k realitě
- Lpění na hodnotách, tradicích, idejích, normách atd. rodné země
- Vnímání konce
- Orientace na minulost

- Pocity vykořenění
- Stesk po domově v rodné zemi
- Duševní potíže a somatizace
- Život v komunitách
- Sociální izolace
- Maladaptace a nezdařilá integrace

Vyhrocený typ imigranta – starce:

- Střet s hostitelskou zemí
- Nekompromisní a radikální prosazování idejí své kultury
- Nedostatek respektu k pravidlům cizí kultury
- Pocit pracovní a ekonomické degradace a diskriminace

Je zřejmé, že typ imigranta-dítěte je možno označit jako adaptivní, kdežto typ imigranta-starce jako maladaptivní – způsobující problémy sobě i společnosti nové země. Stejně jako u všech typologií se i tyto dva typy mohou různou měrou prolínat.

5.2 Princip změny vnímání času

Odchod do exilu, do cizí kultury je bezpochyby náročnou životní událostí. Čeští exulanti z našeho souboru reagovali na tuto životní změnu a s ní spojenou psychickou zátěž často i změnou vnímání času – jeho zrychlením či zpomalením. Toto změněné vnímání času se vyskytovalo u našich respondentů v počátcích života v zahraničí – od příchodu do 5 let.

Zrychlené vnímání času uvádí 38 respondentů, zpomalené vnímání času pocíťovalo 11 respondentů, 11 osob nevnímalo z hlediska času žádné změny.

1) Zrychlené vnímání času (38 respondentů)

Tento způsob vnímání času převažující u českých exulantů z uvedeného souboru, se ukazuje více **adaptivní**. Lidé, kteří uváděli vnímané zrychlení času v počátcích života v cizí zemi, se dokázali rychleji a snadněji asimilovat. Stali se rovněž postupně velmi uznávanými osobnostmi ve své profesi.

Cituji např. slova jednoho z respondentů: „*Když jsem odešel do Švýcarska, jakoby jsem byl náhle lapen životem. Byl jsem stržen do víru života, čas běžel neuvěřitelně rychle, tak jak jsem nikdy předtím nepoznal, až jsem z toho pocíťoval závrať. Po nikom a po ničem se mi nestýskalo, neměl jsem na stýskání čas. To rychlé časové tempo mi patrně umožňovalo co nejrychleji splynout s novou zemí.*“ (Muž; odchod z Československa: 1968; věk v době odchodu do zahraničí: 28 let; dosažené vzdělání: VŠ; země, ve které se po odchodu usídlil: Švýcarsko; návrat do ČR po roce 1989: ne).

2) Zpomalené vnímání času (11 respondentů)

Tento způsob vnímání času je v uvedeném souboru méně častý. Na základě celkových rozhovorů s respondenty se jeví jako **maladaptivní**. Lidé, kteří vnímali zpomalení času, hodnotili zkušenost emigrace jako náročnou, postrádali opory, cítili se dlouhá léta vykořenění, pracovní degradováni, sociálně izolováni, trpěli steskem po rodné zemi, objevovaly se u nich duševní poruchy (zejména deprese) i fyzické potíže.

Cituji např. respondentku – žena; odchod z Československa: 1976; věk v době odchodu do zahraničí: 24 let; dosažené vzdělání: SŠ; země, ve které se po odchodu usídlila: USA; návrat do ČR po roce 1989: ne - „*Exil mě na dlouhou dobu zpomalil, přišla jsem do neznáma, vše bylo pro mě nové, neuměla jsem se orientovat. Těch prvních 5 let v New Yorku mi připadalo jak deset let. Asi proto, že jsem se musela vše učit znovu. Nebylo to snadné. Když na to vzpomínám zpětně, jako bych tenkrát byla v nějakém jiném časoprostoru, kde čas běžel mnohem pomaleji.*“

5.3 Princip zisku a ztráty

Podle postoje a přístupu k zátěžové situaci emigrace lze na základě výzkumu rozdělit respondenty do dvou dalších skupin. Skupina početnější (46 respondentů) pojímala odchod do exilu či emigrace jako osobní výzvu, orientovala se především na zisky plynoucí z nové situace. Menšinová skupina (14 respondentů) vnímala odchod do cizí kultury především z hlediska osobních ztrát.

5.3.1 Orientace na zisk (46 respondentů)

U naprosté většiny respondentů zapůsobily nutnost odejít do exilu a nalézt nový domov v cizí kultuře jako **osobní výzva**. Optimistický přístup k této velké životní změně velmi pozitivně ovlivnil celkový průběh adaptačního procesu a usnadnil celkovou integraci v nové zemi. Ukazuje se, že respondenti z této skupiny dosáhli oproti skupině druhé význačných úspěchů ve své práci a oboru a stali se mimořádným odborným a ekonomickým přínosem pro hostitelskou zemi. Jejich chování a jednání je možno označit v dané situaci za více ekonomické a efektivní.

Už před odchodem z rodné země, kdy zvažovali pravděpodobné zisky a ztráty, pojímali krok do neznáma jako výzvu. V jejich tehdejších očekáváních od cizí země převažovala orientace na zisk - předmětem jejich očekávání byly nejčastěji:

- Svoboda
- Seberealizace, profesní a osobní rozvoj, lepší pracovní možnosti
- Možnost cestování, volného pohybu po světě
(V bývalém Československu byly možnosti cest do zahraničí velmi omezené.)
- Život bez přetvářky
- Splnění snů

Uvádím např. citaci respondenta – muž; odchod z Československa: 1969; věk v době odchodu do zahraničí: 32 let; dosažené vzdělání: VŠ; země, ve které se po odchodu usídlil: Západní Austrálie; návrat do ČR po roce 1989: ne: „*Když jsem odcházel z Československa, ani jsem si neuvědomoval, že se tam možná už nikdy nebudu moct vrátit. Na prvním místě u mě byla svoboda, možnost svobodně žít, za tou jsem odcházel na prvním místě. Také jsem toho chtěl více dosáhnout ve své profesi a doma k tomu takové možnosti nebyly. A chtěl jsem poznat svět, to už mě lákalo jako malého kluka, byl jsem vždy tak trochu dobrodruh. Šel jsem za svými sny.*“

Rovněž tak i při celkovém shrnutí v odpovědích respondentů na otázku „Co jim exil dal a vzal“ převažovala opět **orientace na zisk**. Respondenti z uvedeného výzkumu v zahraničí zpravidla

uspěli, postupně dosáhli značných úspěchů ve své práci a oboru. Exil hodnotí jako pozitivní zkušenost. Nejčastěji uvedeny:

- „Dostání se“ do světa, poznání nových zemí a lidí
- Možnost seberozvoje a seberealizace
- Zajímavější život, než kdybych zůstal v rodné zemi
- Více zkušeností, než kdybych neodešel
- Život ve svobodě
- Zdůraznění vlastní ctižádosti
- Získání většího sebevědomí
- Zkouška charakteru
- Naučil jsem se o sebe postarat za každé situace
- Splnění dětských snů

5.3.2. Orientace na ztrátu (14 respondentů)

Méně často se vyskytovala **orientace na ztrátu**, byť se u českých exulantů bez možnosti návratu zpět objektivně jednalo o rozsáhlé a mnohonásobné ztráty. K pocíťování ztrát u nich začalo docházet zpravidla ve fázi krize adaptačního cyklu. Nejčastěji byly uváděny:

- Ztráta blízkých lidí, přátel
- Ztráta pracovní a sociální prestiže
- Ztráta domova
- Ztráta možnosti používat rodný jazyk

Uvádím citaci respondenta – muž; odchod z Československa: 1977; věk v době odchodu do zahraničí: 27 let; dosažené vzdělání: VŠ; země, ve které se po odchodu usídlil: Anglie; návrat do ČR po roce 1989: ne: *„Cítil jsem, že mi něco podstatného chybí, jakoby vypadlo dno z mého života, jako bych ztratil základ, na kterém jsem dříve stál. Ač jsem v Praze vystudoval univerzitu, musel jsem zpočátku uklízet v jednom hotelu, pak pracovat jako zahradník – dělat nekvalifikovanou práci. Ztratil jsem svou prestiž, pevné místo ve společnosti. Trvalo dlouho než se mi podařilo dělat práci ve svém oboru a uspět.“*

Orientace na ztrátu je ve výrazné menšině i při závěrečném shrnutí „Co mi exil dal a vzal“. Respondenti nejčastěji zmiňují:

- Nemožnost být v kontaktu s rodiči a pomáhat jim
- Ztráta kontaktu s vývojem rodné země

5.4. Princip nonkonformity

Z provedeného výzkumu je zřejmé, že lidé odcházející do emigrace byli převážně **nonkonformní osobnosti**. Na základě obsahové analýzy rozhovorů projevuje 42 respondentů rys nonkonformity. Mají potřebu měnit pravidla, které společnost vytváří, ve svůj prospěch. Někdy jakoby byla u nich aktualizována potřeba změny pro změnu samu, pro uspokojení potřeby „být jiný než ostatní“. Převažuje u nich do značné míry rebelský, provokativní přístup k zavedeným pořádkům, což se

samozejmě začne projevovat i v jejich novém domově v cizí zemi zejména po překonání počáteční adaptační krize.

Uvádím citaci ženy; odchod z Československa: 1981; věk v době odchodu do zahraničí: 25let; dosažené vzdělání: SŠ; země, ve které se po odchodu usídlila: Kanada; návrat do ČR po roce 1989: ne: *“Vždy jsem byla taková rebelka a měla jsem dostatek odvahy k odporu. Odmítala jsem se v bývalém Československu přizpůsobovat totalitnímu režimu. Pokud jsem nucena se přizpůsobovat někomu či něčemu, o čemž nejsem přesvědčena, že je správné, vzbouřím se. Nemám ráda, když můj život řídí ostatní, na to jsem byla vždy příliš velká individualistka. Proto jsem tenkrát asi dokázala sama odejít do Kanady.”*

U těchto nonkonformních typů osobnosti se také často objevuje **odvaha k riskování**. Pokud vezmeme v úvahu výzkumy Tverskiho a Kahnemana, z nichž vyplývá, že v případě rozhodování mezi více variantami většina lidí preferuje odmítnutí rizika (Riegel, 2006) – jeví se čeští emigranti spíše jako menšinová, extrémní skupina vůči ostatní populaci. „Prospect theory“ („teorie výhledu“) říká, že lidé oceňují jistý přínos jako vyšší než pravděpodobný přínos se stejně velkou nebo vyšší očekávanou hodnotou (Riegel, 2006). Z výpovědí respondentů je však zřejmé, že při svém odchodu do emigrace **dali jednoznačně přednost pravděpodobnému přínosu před jistým**, bez ohledu na znalost jeho výše. Tato skutečnost však neplatí pro uprchlíky zejména z emigrační vlny po únoru 1948, kdy odchodem do exilu mnohdy zachraňovali svůj život. Je platná spíše pro české emigranty z vlny po srpnu 1968 a pozdější slabší vlny z konce 70. a počátku 80. let.

„Když jsem odcházel, netušil jsem do čeho vlastně jdu. V Československu jsme žili dost uzavřeni od okolního světa, a tak mé znalosti „o západu“ byly mizivé. Věřil jsem však, že se nám tam bude žít lépe než v Česku. Zpětně vidím, že jsem tehdy dost riskoval – odcházel jsem s těhotnou manželkou a dvouletou dcerou - ale to už je můj přístup k životu.” (Muž; odchod z Československa: 1968; věk v době odchodu do zahraničí: 28 let; dosažené vzdělání: VŠ; země, ve které se po odchodu usídlil: Jihoafrická republika; návrat do ČR po roce 1989: ano)

V našem výzkumu se jistá míra nonkonformity projevuje jako prvek podněcující přechod do cizí kultury a mnohdy i usnadňující adaptaci. Avšak výrazná nonkonformita může být pro adaptaci v cizí kultuře i značným problémem. Dokazují to např. mnohdy velmi radikální projevy islámského obrození, které způsobují obrat v evropských integračních politikách (Baršová & Barša, 2005).

6. Diskuze

Závěry uvedeného výzkumu byly získány obsahovou analýzou výpovědí šedesáti exulantů a emigrantů, kteří odešli z bývalého Československa do zahraničí v letech 1948 – 1989 především z politických a ekonomických důvodů. Soubor je možno označit za tzv. „exulantickou elitu“ – většina osob byla vysokoškolsky vzdělána, přechod chápaly jako životní výzvu, v zahraničí dosáhly výjimečného pracovního postavení a staly se pro novou zemi značným ekonomickým přínosem. Získaná prestiž na poli pracovním jim často dodávala sebedůvěru a větší jistotu při překonávání adaptačních problémů.

Pro možnost zobecnění závěrů pro širší skupinu uprchlíků a současnou problematiku evropské a světové migrace je zapotřebí zejména doplnit zkoumaný soubor o:

- **Osoby, které zátěžovou životní situaci přechodu do cizí kultury nezvládly**
- **Čechy, kteří odcházejí v současné době z České republiky do zahraničí**
- **Cizince, kteří přicházejí v současné době ze zahraničí do České republiky**

7. Shrnutí a budoucí práce

V této studii jsou stručně popsány některé psychické principy, které ovlivňují adaptační proces a integraci v cizí kultuře.

Jedná se o:

- Princip imigranta - dítěte a imigranta - starce
- Princip změny vnímání času
- Princip zisku a ztráty
- Princip nonkonformity

Jako **adaptivní** a pro přirozené vrůstání do cizí kultury **efektivní** se na základě provedeného výzkumu ukazují tyto psychické mechanismy:

- Postoj imigranta – dítěte
- Zrychlené vnímání času
- Orientace na zisk

Maladaptivní a neefektivní se ukazují psychické mechanismy:

- Postoj imigranta – starce
- Zpomalené vnímání času
- Orientace na ztrátu

Nonkonformita „ve zdravé míře“ se u českých exulantů a emigrantů jeví jako prvek podporující rozhodnutí odejít do cizí kultury a schopnost zdravé integrace, kdy jedinec je schopen přijmout jinou kulturní identitu, aniž by obětoval svůj specifický životní styl. Někdy však může být výrazná nonkonformita naopak problematickým prvkem – např. u radikálního islámského obrození v současnosti, kdy narušuje koexistenci rozdílných kultur na společném území.

Uvedený výzkum dosud probíhá a nejbližším dalším krokem je zkoumání působení psychických mechanismů, procesů a faktorů ovlivňujících chování u osob, které odcházejí žít a pracovat do zahraničí v současnosti.

Výsledky výzkumu přinesou poznatky a podklady pro:

- **systematickou psychologickou přípravu osob, které se chystají na dlouhodobý pracovní pobyt v cizí kultuře.**
Adekvátní psychologická příprava může výrazně snížit rizikovost jejich počátečních adaptačních obtíží a napomoci optimalizovat pracovní i sociální integraci v prostředí cizí kultury.
- **poradenství** při potížích regulace adaptačních procesů v kontaktu s cizí kulturou.

Literatura

- Baršová, A., Barša, P. (2005). Sbohem multikulturalismu. *Praha : Lidové noviny*, 3. 9. 2005.
- Drázská, E. (1999). *Pracovní a sociální adaptace Čechů a Slováků pracujících ve finančních institucích v Londýně*. Diplomová práce. Praha, Katedra psychologie, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- Kárová, A. (2000). *Psychologický pohled na práci au pair v zahraničí*. Diplomová práce. Praha, Katedra psychologie, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- Müller, Z. (2006). Nic než korán. *Pátek Lidových novin*, 18, s. 28 – 35.
- Riegel, K. (2006). *Ekonomická psychologie*. Praha : Grada Publishing (v tisku).

Citace respondentů z výzkumu – podle přání zachování anonymity neuvedeno jméno.